

واکوی اثرهای مناسک دینی در زیست خانوادگی؛ مورد مطالعه آیین پیاده‌روی زیارت اربعین حسینی

● هادی غیائی فتح آبادی^۱، محمدرضا برزویی^۲، امید نصیری^۳

چکیده

زیارت یکی از کهن‌ترین مناسک دینی و آیین‌های مذهبی محسوب می‌شود که ارتباط نزدیکی با خانواده دارد. خانواده از مهم‌ترین نهادهای اجتماعی در هر جامعه محسوب می‌شود. اجتماعی شدن در فرهنگ اسلامی همراه با الگوسازی و الگوبرداری از اجتماع کوچک و گرم و پرمحبت خانواده صورت می‌گیرد. خانواده امروزه در یک دگردیسی تاریخی در حال از دست دادن کارکردهای اجتماعی خود است و واقعیت بیانگر این است که در رویارویی با مشکلات و خطرها، چندان که باید و شاید، توانمند نیست. به نظر می‌رسد از میان عوامل کمک‌کننده به حفظ بنیان و کارکرد خانواده، در مقابل امواجی که کانون این نهاد انسان‌ساز را مورد تهاجم قرار داده است، استمدادجستن از الگوهای زیست دین‌مدارانه یکی از مؤثرترین گزینه‌ها باشد. یکی از الگوهای زیست خانوادگی مؤمنانه در جریان زیارت شکل می‌گیرد که خصوصاً در چند سال اخیر در ایام اربعین حسینی با حضور خانوادگی زائران و میزبانان در پیاده‌روی زیارت اربعین بهتر خود را نشان داده است. نوشتار پیش رو، با استفاده از روش کیفی «پدیدارشناسی»، به دنبال پاسخ به این پرسش است که «مناسک دینی و آیین‌های مذهبی، همچون آیین پیاده‌روی زیارت اربعین حسینی، چه اثراتی در زیست خانوادگی دین‌داران می‌تواند بر جای بگذارد؟». یافته‌های این پژوهش به تأثیرات پنج‌گانه^۱. عقلانیت تمدن‌ساز؛^۲. ظرفیت کارآمدی قابل توجه در عرصه‌های اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی؛^۳. ایجاد پویایی و حیات مبتنی بر محبت؛^۴. تثبیت و تقویت هویت الهی؛ و^۵. هماهنگی عناصر مختلف خانواده رسیده است و به تبیین و تشریح آن‌ها می‌پردازد.

واژگان کلیدی

نهاد خانواده، کارکردهای زیارت، آیین مذهبی، مناسک دینی، پیاده‌روی اربعین.

مقدمه

نهاد زیارت در فرهنگ شیعی ابعاد و ظرفیت‌هایی را ایجاد می‌کند که می‌تواند مقدمه و زمینه‌ساز شکل‌گیری تمدنی نوین باشند. «مفهوم تمدن در رویکرد دینی به مثابه مفهومی عام در نظر گرفته شده که دارای زیرسیستم‌های اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و هنری است که تحت اشراف ابرسیستم‌های قانونی، اخلاقی و معرفتی برای پاسخ‌گویی به هرم نیازهای انسانی شکل می‌گیرد» (محمدی سیرت، ۱۳۹۵: ۷). نهاد زیارت ظرفیت عظیمی را در شکل‌گیری و تقویت زیرسیستم‌های تمدنی مانند نهاد خانواده فراهم می‌آورد. نظام مناسبات عظیمی که در مناسکی چون زیارت اربعین شکل می‌گیرد به خوبی می‌تواند پیوستگی شبکه‌های روابط بین افراد از جوامع مختلف و پراکنده فرهنگی را با یکدیگر به وجود آورد. این روابط خاص و ارزش محور افراد را در واحدهای اجتماعی منسجم برای رسیدن به اهداف سعادت بخش جامعه اسلامی متحد می‌کنند؛ یکی از این واحدها خانواده است.

خانواده، در اشکال مختلف آن، نهادی است که از دیرباز کارکردهای فردی و اجتماعی مهمی را ایفا کرده است. «ویلیام آگبرن سال ۱۹۳۴ شش کارکرد اصلی را برای خانواده مطرح کرد که عبارت‌اند از: ۱. تولیدمثل؛ ۲. حمایت و مراقبت؛ ۳. جامعه‌پذیری؛ ۴. تنظیم رفتار جنسی؛ ۵. عاطفه و همراهی؛ و ۶. اعطای پایگاه اجتماعی. برای خانواده کارکردهای متعدد دیگری نیز بر شمرده‌اند که از جمله می‌توان به کارکردهای اقتصادی (مانند: تولید، مصرف و انتقال کالاهای مادی)، مشروعیت فرزندان، تربیت دینی، رشد شخصیت بزرگسالان، گذران اوقات فراغت، استمرار تضاد و فاصله طبقاتی و ایجاد تغییرات اجتماعی اشاره کرد» (بستان، ۱۳۸۸: ۳۵). در سیر تغییر جوامع شهری مدرن، به تدریج که جامعه از الگوی جامعه کشاورزی به صنعتی تغییر یافت، هم کارکردها و هم اقتدار خانواده همراه با آن دگرگون شد و رو به نابودی گذاشت.

زیست خانوادگی در جریان زیارت می‌تواند «الگوی» بسیار مناسبی برای تقویت کارکردهای اصیل خانواده بر مبنای عمل به باورها و ارزش‌های دینی باشد. یکی از مثال‌های آن مشارکت اجتماعی خانواده‌هاست که نقش مهمی در تغییرات اجتماعی می‌تواند ایفا کند. با توجه به جایگاه زیارت در فرهنگ شیعی، شایسته است الگویی که در زیست خانوادگی در جریان زیارت شکل می‌گیرد، با استفاده از چارچوبی روشمند، تحلیل شود. در این نوشتار، پس از تبیین نظری مفهوم زیارت، کارکردهای اصیل خانواده که در زیارت تقویت می‌شوند با تحلیلی پدیدارشناسانه بررسی می‌شوند.

پیشینه پژوهش

در زمینه ارتباط زیارت و خانواده پژوهش‌های زیادی صورت نگرفته است. همچنین پژوهش‌هایی که با روش کیفی و پدیدارشناسانه قصد مطالعه پدیده زیارت را داشته باشند حجم معدودی از مطالعات زیارت را به خود اختصاص داده‌اند؛ برای مثال، یوسفی، صدیق

اورعی، کهنسال و مکری‌زاده (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا (ع)» به تحلیل پدیدارشناختی تجارب زیارتی شش زائر در مشهد، که به روش نمونه‌گیری هدفمند انتخاب شده‌اند، پرداخته و در نهایت به این نتیجه رسیده است که مناسک زیارت، عقیده به تقدس، عقیده به شفاعت، دل‌دادگی، خضوع، توسل‌جویی، مناجات و آرامش از جنبه‌های اصلی معنای زیارت است که بر اساس معنی مشترک به سه مقوله کلی‌تر شامل آداب‌مندی زیارت، عقیده به خارق‌العادگی زیارت‌شونده و جذب‌ه تقسیم‌بندی می‌شود.

همچنین محمدی، صالحی و نیکوفال (۱۳۹۶) در پژوهشی با عنوان «پدیدارشناسی تجربه گردشگران اماکن مذهبی (مورد مطالعه: اماکن زیارتی شهرستان هرسین)» بیان می‌کنند که، از نگاه زائران، زیارت در جنبه عملی به معنی شرکت‌کردن در بعضی آداب دینی فردی و جمعی است و در جنبه معرفتی به رشد آگاهی مذهبی منجر می‌شود.

شراهی و ذوالفقارزاده (۱۳۹۸) در پژوهشی با عنوان «واکاوی ادراک زائران از رفتار خادمان در اربعین: روایتی مردم‌شناختی از پدیده عظیم پیاده‌روی اربعین» به بررسی رفتار مردم عراق و خادمان در میزبانی از زائران اربعینی از دیدگاه و تجربه زیسته زائران پرداخته‌اند. همان‌طور که مشخص است، این پژوهش‌ها به ارتباط زیارت و خانواده نپرداخته‌اند و بیشتر بر ادراک و تجارب شخصی زائران تمرکز داشته‌اند. اما، مسئله پژوهش پیش رو به‌طور خاص این است که مناسک دینی و آیین‌های مذهبی همچون آیین پیاده‌روی زیارت اربعین حسینی چه اثرهایی در زیست خانوادگی دین‌داران می‌توانند بر جای بگذارند. برای رسیدن به پاسخ این پرسش روش پدیدارشناسی را انتخاب کرده‌ایم.

روش پژوهش

از آنجایی که در پژوهش پدیدارشناسی پژوهشگری سعی دارد پدیده‌ها را از طریق عمق تجربه‌های افراد از درون احوال و منویات و مرادهای خود آن‌ها فهم کند (فراستخواه، ۱۳۹۷: ۷۰)، در این پژوهش سعی شده این روش مبنای استخراج یافته‌ها، درک‌ها و تجارب کنشگران باشد. رویکرد پدیدارشناسی برای توصیف تجارب زندگی انسان‌ها مناسب است (ساسانی، ناجی و عابدی، ۱۳۹۲: ۳۴). پیش‌فرض ضمنی پدیدارشناسی این است که دنیایی که در آن زندگی می‌کنیم در آگاهی ما خلق شده است و معانی ذهنی مبنای ویژگی‌های عینی جامعه هستند (ریترز، ۱۳۸۲: ۳۲۶). در روش پدیدارشناسی، فهم و شناخت پدیده مستقیماً از حساسیت شخصی پژوهشگر و آگاهی او به دست می‌آید نه از سازه‌های دست‌دوم رایج اثبات‌گرایان که به نظریه و مفاهیم از قبل تعیین شده، فرضیات، روش‌های متدلوژیک مشخص، اندازه‌ها و محاسبات آماری و مانند

آن متکی اند (پورمند و فلاح، ۱۳۹۲: ۱۸). در این رویکرد فرض بر این است که پدیده‌ها و تجارب زندگی جوهره‌هایی دارند که قابل بررسی‌اند و در نتیجه، به بررسی پدیده‌های ذهنی می‌پردازد که جوهره‌های اساسی واقعیات در آن پنهان‌اند (ساسانی و همکاران، ۱۳۹۲).

پژوهش پدیدارشناسی از نگاه سیمون را دست‌کم با سه رویکرد متمایز می‌توان انجام داد: الف) پژوهش پدیدارشناسی اول شخص: تجربه دست‌اول پژوهشگر بر پایه بررسی پدیده؛ ب) پدیدارشناسی اگزیستانسیال: تجربه ویژه افراد و گروه‌هایی که درگیر موقعیت‌های واقعی هستند (در طی چهار مرحله: ۱. شناسایی پدیده موردعلاقه پدیدارشناس؛ ۲. تهیه گزارش از پاسخ‌گوییانی که پدیده را تجربه کرده‌اند؛ ۳. مطالعه دقیق گزارش پاسخ‌گویان به منظور شناسایی اشتراکات و الگوی اصلی؛ و ۴. ارائه نتایج به پاسخ‌گویان و نیز همکاران پژوهش در قالب جلسه پرسش و پاسخ)؛ و ج) پژوهش پدیدارشناسانه هرمنوتیک: تفسیر و تأویل اثر بدون حضور مؤلف (پورمند و فلاح، ۱۳۹۲: ۱۸).

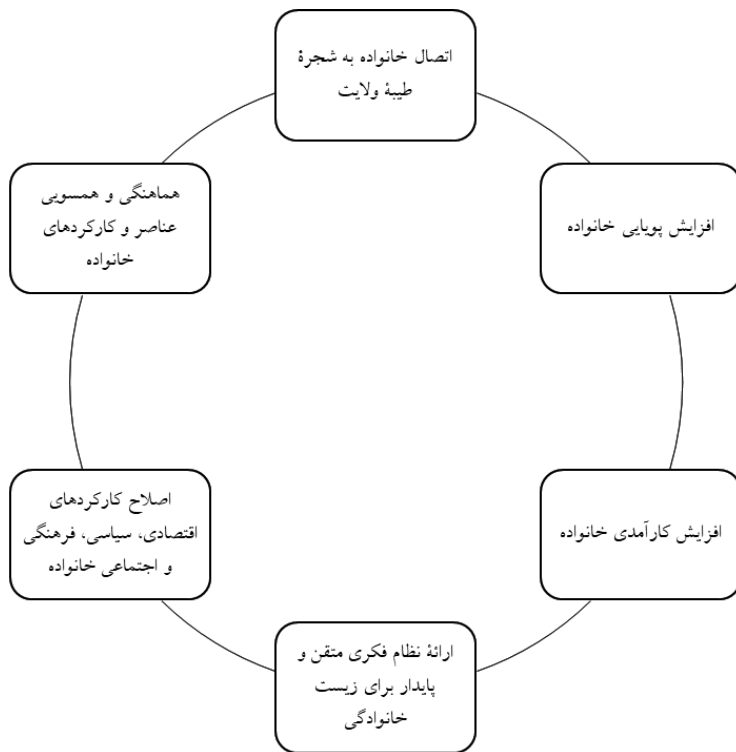
در این پژوهش، رویکرد اول مورد استفاده قرار می‌گیرد. روش گردآوری این پژوهش مشاهده است. محیط مورد مطالعه پژوهش با حضور پژوهشگر در پیاده‌روی زیارت اربعین فراهم شده است. موضوع پژوهش ابعاد خانوادگی معنای زیارت اربعین است. پژوهشگر با حضور در پیاده‌روی زیارت اربعین، با نگاهی پدیدارشناسانه، آثار زیارت اربعین در زیست خانوادگی زائران را در قالب مقولاتی که پس از مشاهده و تنظیم یادداشت‌های خود انتزاع می‌کنند بررسی می‌کند.

یافته‌های پژوهش

۱. تأثیر زیارت در ابعاد مختلف زیست خانوادگی

خانواده مهم‌ترین و کوچک‌ترین واحد اجتماعی است که هرچند همواره مورد توجه قرار گرفته، اما واقعیت بیانگر این است که در رویارویی با مشکلات و خطرها، چندان که باید و شاید، توانمند نیست. خانواده امروزه در دگردیسی تاریخی در حال از دست دادن کارکردهای گذشته خود است. به نظر می‌رسد، در مقابل امواجی که کانون خانواده را مورد تهاجم قرار می‌دهند، استمداد جستن از الگوهای دین‌مدارانه مؤثرترین گزینه برای حفظ بنیان و کارکردهای خانواده باشد. زیارت در فرهنگی شیعی معمولاً خانوادگی صورت می‌پذیرد و افراد در جریان زیارت نوعی شیوه زیست خانوادگی را تجربه می‌کنند. در سال‌های اخیر، یکی از این الگوهای زیست خانوادگی مؤمنانه در ایام اربعین حسینی با حضور خانوادگی زائران و میزبانان، که عمدتاً مسلمان و اهل تشیع هستند، در حرکت پیاده‌روی زیارت اربعین خلق شده است که در نوع خود بی‌نظیر است. در واقع، در زیارت اربعین «نظام مناسبات انسانی به گونه‌ای رقم می‌خورد که مثل آن رانمی‌توان در تجربه تمدنی بشر پیدا کرد» (بابایی، ۱۳۹۶: ۹۶).

این نوشتار، با رویکردی پدیدارشناسانه، ابعاد زیست خانوادگی جاری در زیارت و تأثیرات آن در حفظ و تقویت کارکردهای مختلف نهاد خانواده را بررسی کرده است. ذکر این نکته الزامی است که زیست خانوادگی جاری در جریان زیارت در دو اجتماع میزبانان و زائران مورد مطالعه قرار گرفته است. اگرچه ممکن است حضور تمام زائران در آیین زیارت به صورت خانوادگی نباشد؛ اما، حضور و مشرف شدن خانوادگی سهم چشمگیری از شرکت در این آیین دینی را شکل می‌دهد. از طرفی، در اجتماع میزبانان غالباً شاهد حضور و خدمت‌رسانی خانوادگی هستیم. از این رو سعی شده است بر اساس مشاهدات و گفت‌وگوهای خود با خانواده‌های زائران و میزبانان در جریان زیارت ظرفیت‌ها، تأثیرات، تجربه‌ها و معانی انعکاس یافته از زیارت در اعضای خانواده‌ها فهم، ثبت و گزارش شود. بر اساس یافته‌های پژوهش و نتایج تأثیرات ثبت شده، می‌توان آن‌ها را در شش مقوله «عقلانیت»، «نظام‌های اجتماعی (فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی)»، «هویت»، «عینیت و کارآمدی»، «پویایی و حرکت»، و «هماهنگی و یک‌سویی عناصر» بررسی کرد (شکل ۱).

شکل ۱. تأثیر زیارت در ابعاد مختلف زیست خانوادگی

۱.۱. عقلانیت

در دوران مدرن مبانی زیست خانوادگی همان مبانی نظری نظام سرمایه‌داری محسوب می‌شود. اومانیسیم و سکولاریسم مهم‌ترین این مبانی هستند که به از بین رفتن هویت و تقدس نهاد خانواده در غرب منجر شده‌اند. امروزه ادبیات علم اجتماعی نشان می‌دهد واحد خانواده در جوامع غربی به سرعت در حال ازهم‌گسیختگی است (بلالی، ۱۳۸۴: ۵۸). مبانی فکری زیست خانوادگی در جریان زیارت تنها ذیل عقلانیت شیعی قابل فهم است. در میان مؤلفه‌های اصولی عقلانیت شیعی، توحید و ولایت مهم‌ترین مبانی فکری این حرکت عظیم را شکل می‌دهند. ولایت محور شکل‌گیری این اجتماع آسمانی، و لقاءالله هدف نهایی آن است. اگر خانواده هدف خود را، به تبع از الگوی زیست خانوادگی در زیارت، لقاءالله قرار دهد و محور روابط خانوادگی را محبت به ولی الهی در نظر گیرد، آن‌گاه شالوده محکم‌ترین بنایی که می‌توان برای خانواده در نظر گرفت پی‌ریزی شده است. این عقلانیت در خود توحید، خدامحوری و محو شرک، تحقق وحدت و هم‌گرایی و هم‌افزایی در پرتو حکومت امام معصوم، رسالت تحقق امت واحد و هم‌گرایی در سپهر جهان و آفرینش، دعوت، احیا و اقامه حق و دفع باطل، عدالت، مساوات طلبی و تبعیض‌ستیزی، امنیت، صلح و مودت فراگیر، نفی ملیت و قومیت‌مداری، هم‌زیستی مسالمت‌آمیز، کرامت‌محوری و بشردوستی، اخلاق و تربیت‌مداری، جهاد و نفی هر گونه سلطه‌طلبی و تنها مشروع دانستن جنگ توحیدی، نفی سبیل و لزوم عزتمندی مسلمانان، وفای به عهد و تعهدات (اخوان کاظمی، ۱۳۸۸: ۱۵۰) و بسیاری دیگر از مؤلفه‌های لازم جهت زیست خانوادگی بادوام در قواره یک تمدن را داراست.

۲.۱. هویت

خانواده در جوامع غربی اگر هویتی داشته باشد هویتی کاملاً دنیایی و از معانی ملکوتی تهی است؛ اما، خانواده طراز اسلام در جوامع اسلامی می‌تواند بستر ظهور اسماء الهی باشد. خانواده مانند قلب جامعه است که، در صورت تحقق آرامش در آن، می‌تواند اسماء الهی را در فرد و جامعه به ظهور برساند. آیه ۴ سوره مبارکه فتح نشان می‌دهد که سکنه انزالی الهی است که جایگاه آن قلب اجتماع مؤمنان است. از طرفی، آیه ۲۱ سوره مبارکه رعد نشان می‌دهد خانواده همان قلب جامعه مؤمنانه است و بستر آرامش و سکینه افراد.

همان‌طور که قلب معنوی انسان محل خلوت با خداست، خانواده دینی انعکاس قلب خالی شده از اغیار و نامحرمان در زمین است. لذا، خداوند در خانواده دینی با تجلیاتش جلوه می‌کند؛ چرا که قرآن می‌فرماید: «فِي بُيُوتٍ اِذْنُ اللّٰهِ اَنْ تُرْفَعَ وَ يُذَكَّرَ فِيهَا اِسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْعُدُوِّ وَ الْاَصَالِ» (نور: ۳۶) و به همین علت است که خانواده توحیدی جایگاه خداست.

همان‌طور که «قَلْبُ الْمُؤْمِنِ عَرْشُ الرَّحْمَانِ» است، پس صلاح و فساد جامعه به صلاح و فساد خانواده، یعنی قلب اجتماع، است.

گاهی انسان‌ها افکار مطلوبی دارند؛ اما، گاه این افکار پراکنده‌اند. این افکار در نقطه‌های بحرانی تصمیم نمی‌توانند به صاحب خود کمک چندانی بکنند؛ زیرا، این توانایی را ندارند که به يك هسته فکری جامعی برسند. آن هسته‌های فکری که صاحبان آن در آرمان‌های بلند الهی هستند و هر فرد از اعضای آن هسته از افکار سایر اعضا بهره می‌برد و هر فرد در چنین هویت جمعی معنی خود را می‌یابد و به معنی داری دست می‌یابد و از بی‌هویتی رها می‌شود، در خانواده دینی چنین هسته فکری جامع هدف‌دار به‌آسانی تشکیل می‌شود و اثرگذار خواهد بود. هر عضو از اعضای خانواده دینی این آگاهی را دارد که علت گردآمدن آن‌ها رسیدن به آرمان‌های بلند است و درحالی‌که همدیگر را نسبت به آن آرمان‌ها متذکر می‌شوند، در حقیقت به یکدیگر هویت بخشی می‌کنند. شروع این خانواده از یک زن و مرد است و سپس تکثیر می‌یابد؛ اما، با وجود تکثیر یافتن، از وحدت و یگانگی خارج نمی‌شود و آن‌گاه تجلی‌گاه «وحدت در عین کثرت و کثرت در عین وحدت» می‌شود (طاهرزاده، ۱۳۸۷: ۲۶۵).

این معنا از حیات خانوادگی به‌خوبی در جریان زیارت تجربه می‌شود که اگر این تجربه تداوم یابد سبب می‌شود خانواده‌ها به کانون‌های نورانی تبدیل شوند و جامعه را از انوار ملکوتی مالا مال کنند؛ چراکه در زیارت اربعین حقیقت خانواده‌ها ذکرالله می‌شود و الله نور السموات و الارض.

۳.۱. عینیت و کارآمدی

نظام سرمایه‌داری کارآمدی تمامی نهادهای اجتماعی را در راستای اهداف خود در سطح بهینه‌ای بالفعل کرده است. لذا، در جوامع غربی خانواده به اقتضای نظام سرمایه‌داری عینیت خاص خود را یافته است. هویت و کارکردهای خانواده در دوران مدرن دچار تغییرات اساسی شده است؛ به‌طوری‌که نسبت به جوامع سنتی از «خانواده» چیزی جز اسم آن و از کارکردهایش جز رسم آن باقی نمانده است (مینتز و کلوگ^۱، ۱۳۸۶: ۴۷). وضع جوامع اسلامی در دوران معاصر اما متفاوت با کشورهایی است که نظام سرمایه‌داری کاملاً در آن‌ها پیاده شده است. فرهنگ اسلامی اجازه تحقق نظام سرمایه‌داری را در جوامع اسلامی نمی‌دهد. همین امر سبب ایجاد تضادهای هویتی در نهادهای اجتماعی می‌شود و خود را در ناکارآمدی و عینیت نابسامان آن‌ها بروز می‌دهد. خانواده در ایران معاصر روزبه‌روز کارکردهای اصیل خود را از دست می‌دهد و از طرفی، فرهنگ دینی ایرانی اجازه ظهور کامل الگوی خانواده

1. Mintz & Klug

غربی در ایران را نمی‌دهد و همین امر باعث نابسامانی خانواده در ایران شده است. مهم‌ترین راه برون‌رفت از این آشفتگی تمسک و الگوگرفتن از الگوهای زیست خانوادگی مؤمنانه مطابق با فرهنگ اصیل دینی است. الگوی زیست خانوادگی در جریان زیارت یکی از این موارد است. خصوصاً در سال‌های اخیر، زیارت اربعین یکی از بهترین الگوهای زیست خانوادگی را ارائه داده است؛ الگویی که هم بر عقلانیت و فرهنگ اصیل دینی مبتنی است و هم ظرفیت عینیت‌یافتن و کارآمدی چشمگیری را از خود نشان می‌دهد. در ادامه و در توضیح نظام‌های اجتماعی موجود در زیست خانوادگی اربعین، نمونه‌های فراوان این کارآمدی احصا می‌شود.

۴.۱. پویایی و حرکت

خانواده در جوامع غربی نشاط متفاوتی با خانواده طراز اسلام در جوامع اسلامی دارد. شهروند جوامع شهری مدرن بیشتر وقت خود را باید صرف کار برای کسب درآمد کند و نه برای تجربه زیست خانوادگی معنادار، که برای رفع خستگی‌ها و کمبودهای ناشی از فضای کار به خانه برمی‌گردد و لحظاتی را زیر سقف می‌گذراند. اما در اسلام خانواده بستر تجربه زیست معنادار است؛ محیطی که قرار است با ایجاد فضایی بانشاط و درعین حال آرامش‌بخش زمینه ظهور اسماء الهی را فراهم آورد و این جز با حاکم شدن روابط مبتنی بر محبت امکان‌پذیر نخواهد بود؛ چراکه قرآن می‌فرماید: «وَمِنْ آيَاتِهِ أَنْ خَلَقَ لَكُمْ مِنْ أَنْفُسِكُمْ أَزْوَاجًا لِتَسْكُنُوا إِلَيْهَا وَجَعَلَ بَيْنَكُمْ مَوَدَّةً وَرَحْمَةً» (رعد: ۲۱) و همین محبت است که شور و عشق و حرکت و پویایی را در خانواده ایجاد می‌کند.

این پویایی در روابط بین خانوادگی نیز برقرار می‌شود و در صله ارحام گسترش پیدا می‌کند. در این روابط است که، علاوه بر تمامی برکات ذکرشده، تبادل فرهنگی خانوادگی زمینه تداوم حیات فرهنگ جامعه را امکان‌پذیر می‌کند؛ چه اینکه در طول تاریخ همین تبادلات فرهنگی عامل حیات فرهنگ بوده است. زیست خانوادگی در جریان زیارت با محور قراردادن محبت سبب پویایی درونی می‌شود و با حضور گسترده خانواده‌های میزبان و زائر و ایجاد ارتباطات میان فرهنگی و درک هویت واحد در عین تنوع فرهنگی در آن‌ها سبب پویایی بین خانوادگی و افزایش تبادلات فرهنگی می‌شود و خانواده در جوامع اسلامی را به خانواده طراز اسلام نزدیک می‌کند.

۵.۱. هماهنگی و همسویی عناصر

خانواده‌ای که هدف خود را توحید و ظهور اسماء الهی قرار دهد هماهنگی و وحدت در تمام ابعاد و عناصر آن حاکم می‌شود؛ چراکه تمام تلاش‌ها و فعالیت‌ها برای یک هدف صورت

می‌گیرد. اساساً تنها هدفی که می‌تواند هماهنگی، همسویی و وحدت را در عناصر مختلف اجتماع بشری ایجاد کند بندگی و تقرب به خداست؛ چراکه ریشه تمام اختلافات اجتماعی توجه به خود و منیت‌هاست. از آنجایی که خواست‌های فردی و جمعی در حالت طبیعی هرگز یکی نمی‌شوند؛ لذا، تضاد و اصطکاک امری قطعی در زندگی اجتماعی محسوب می‌شود. اما با هدف قرارگرفتن خدا دیگر خواست او اصالت می‌یابد و خواست‌های فردی و جمعی و منیت‌های مختلف مجال بروز پیدا نمی‌کنند و اساساً فلسفه ارسال و انزال کتب نیز همین بوده است. بنابراین، الگوی زیست خانوادگی در جریان زیارت، که در آن تمام توجهات به سوی خدا و ولی الهی است، بهترین الگو برای هماهنگی، همسویی، وحدت و ایجاد آرامش در نهاد خانواده است. این هماهنگی و وحدت هم خود را در روابط درون خانوادگی نشان می‌دهد و آرامش را برای خانواده‌ها به ارمغان می‌آورد و هم به کارکردهای مختلف خانواده برای جامعه جهتی واحد می‌بخشد.

۲. اصلاح کارکردی خانواده در نظام‌های اجتماعی

زیارت در نظام‌های کارکردی مختلف نهاد خانواده تأثیرات گوناگونی به جا می‌گذارد. این تأثیرات را می‌توان در ابعاد اقتصادی، سیاسی، فرهنگی و اجتماعی بررسی کرد.

۱.۲. بُعد اقتصادی

در زمینه کارکرد زیارت در اصلاح بُعد اقتصادی خانواده می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد (شکل ۲):

فهم جایگاه حقیقی مسائل اقتصادی

در دوران مدرن، اقتصاد و مسائل مادی اصالت پیدا کرد. نظام سرمایه‌داری دنبال سود هرچه بیشتر نتیجه هدف قرارگرفتن اقتصاد در زندگی اجتماعی است. در جریان زیارت، اما، توجه به معنویت و باطن زندگی آن چنان پررنگ است که مسائل اقتصادی و مادی کاملاً تحت الشعاع برکات وجود نورانی حضرت معصومین (ع) قرار می‌گیرند و جایگاه حقیقی مسائل اقتصادی را، که تأمین پست‌ترین بُعد زندگی اجتماعی است، کاملاً نشان می‌دهند. تحقق این نگاه در خانواده‌ها باعث می‌شود خانواده دیگر، مانند آنچه در جوامع توسعه یافته شکل گرفته است، تنها مأمنی برای نیروی کار کارخانه‌ها و نقش‌های اجتماعی نباشد.

کاهش مصرف‌گرایی و اصلاح الگوی مصرف خانواده

یکی از اساسی‌ترین ضربه‌هایی که صنعتی‌شدن جوامع به نهاد خانواده وارد آورده است کاهش کارکرد تولیدی خانواده است. خانواده‌های گسترده فرزندانشان را پس از ازدواج در خود جای می‌دادند و گسترش آن‌ها نیز به همین علت است (فاضل‌نیا، ۱۳۹۳: ۸۵۲). این امر باعث می‌شد خانواده‌ها در جوامع سنتی مایحتاج زندگی‌شان را خودشان تولید کنند؛ اما، با تقویت روند صنعتی‌شدن، دیگر کارخانه‌ها جای خانواده‌ها را گرفتند و به تولید وسایل و نیازهای زندگی پرداختند. خانواده در جامعه صنعتی فقط واحد مصرف‌کننده تولیدات اقتصادی است نه تولیدکننده آن‌ها.

در پیاده‌روی زیارت اربعین، به مثابه الگوی مطلوب زیارت در اسلام، خانواده‌های میزبان با تولیدات اقتصادی خود از زائران و خانواده‌های آن‌ها پذیرایی می‌کنند و چشیدن طعم تولید بومی قطعاً بر تغییر نگاه تولیدی و مصرفی خانواده‌های زائر نیز تأثیرگذار خواهد بود و آن‌ها را هم به تولید بومی و هم به مصرف فرآورده‌های بومی تشویق می‌کند. از طرفی، به علت ماهیت عرفانی و معنوی زیارت، زائران در طول چند روز الگویی را تجربه می‌کنند که در آن مصرف و مصرف‌گرایی هدف نیست؛ بلکه، ماهیتی جز برطرف کردن نیاز برای رسیدن به هدف والای معنوی ندارد. در طول پیاده‌روی زیارت اربعین، تولیدکنندگان به اقناع مصرف‌کنندگان برای مصرف هرچه بیشتر رو نمی‌آورند و مصرف‌کنندگان سعی بر مصرف به اندازه ضرورت می‌کنند و روحیه تنوع‌طلبی آن‌ها کاملاً رو به افول می‌رود.

دوری از راحت‌طلبی و ارتقای روحیه کار و تلاش

یکی از مشکلات اساسی خانواده در کشور ما میزان بسیار کم ساعت کاری مفید افراد در طول شبانه‌روز است. ساعات اضافه‌کاری زیاد و هم‌زمان با آن نرخ گسترده بیکاری گسترده به صورت جدی در میان نیروی کار بخش‌های مختلف اقتصاد ایران شایع هستند (کشاوری حداد و خشابی، ۱۳۹۱: ۱۷۱). این روحیه تنبلی و عدم اتقان در کار هم به اقتصاد کشور ضربه وارد می‌کند و هم منشأ آسیب‌های فراوانی در خانواده‌ها می‌شود؛ چراکه افراد، به جای وقت‌گذاشتن برای کار و اشتغال، به مسائل دیگر رو می‌آورند و انرژی خالی نشده خود را به شکل‌های ناهنجار دیگر تخلیه می‌کنند. وجه بارز پیاده‌روی زیارت اربعین، به مثابه الگوی مطلوب زیارت در اسلام، وجود خستگی و حرکت و تلاش دائمی در طول چند روز برای رسیدن به هدفی والاست. همین نگاه اگر در زمینه اشتغال نیز جاری شود، چرخه کار و تولید در اقتصاد کشور بسیار رونق می‌یابد.

قناعت‌ورزی و دوری از طمع

یکی از مفاهیم اساسی در نظام اقتصاد اسلامی مفهوم قناعت است که دقیقاً در برابر معنای «کسب سود هرچه بیشتر»، که محور نظام سرمایه‌داری است، قرار می‌گیرد. وجود روحیه قناعت و عدم روحیه طمع و تنوع‌طلبی در زیارت به علت محور قرارنگرفتن مسائل اقتصادی و هدف قرارگرفتن بُعد معنوی است. تسری این روحیه به خانواده یا، بهتر بگوییم، حفظ و تداوم این روحیه در خانواده‌ها پس از زیارت هم آرامش را برای افراد به ارمغان می‌آورد و هم الگوی مصرف‌گرایی و اسراف شدیدی را که در خانواده‌های کشور ما حاکم شده است به تدریج رو به اصلاح پیش می‌برد.

اصلاح نگاه بازاری به اقتصاد

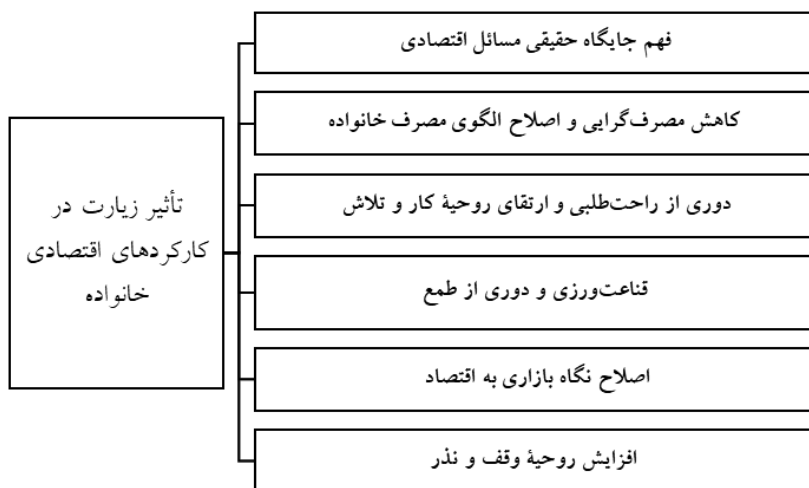
در اقتصاد متعارف تبدلات با پول انجام می‌شود. از میان همه ارزش‌هایی که زندگی عملی انسان را گسترش داده است پول غیرشخصی‌ترین آن‌هاست (زیمل^۱، ۱۳۸۴: ۲۰۷). در دیدگاه اسلام، تمام روابط اقتصادی بر پده‌ستان مادی مبتنی نیست؛ بلکه، در بسیاری از مواقع خدمت‌رسانی بلاعوض باید صورت پذیرد؛ نگاهی که در فضای زیست اقتصادی خانواده‌های کشور، اگرچه حضور دارد، اما آن‌چنان که باید جا نیفتاده است. در زیارت اربعین، به مثابه الگوی مطلوب زیارت در اسلام، خدمت‌رسانی داوطلبانه و بلاعوض توسط میزبانان برای زوار ارائه می‌شود و اصطلاحاً روابط بازاری (به معنای علمی آن) نیست. این پدیده از نگاه ابزاری به اقتصاد نشئت می‌گیرد؛ یعنی، چون معنویت و اتصال به حقیقت معصومین (ع) هدف است، اقتصاد هم بر اساس تحقق هرچه بهتر آن هدف شکل جدید به خود می‌پذیرد. این نگاه در خانواده‌ها باعث می‌شود در هنگام در تضاد قرارگرفتن اقتصاد خانواده و اقتصاد ملی، روحیه فداکاری خانواده‌ها برای تحقق اهداف اقتصاد ملی تقویت شود. فداکاری اقتصادی خانواده‌ها منحصر در تحقق اهداف اقتصادی باقی نمی‌ماند؛ بلکه، خانواده‌ها در سایر عرصه‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و امنیتی نیز فداکاری اقتصادی نشان می‌دهند و عدم نگاه بازاری در روابط اقتصادی را حاکم می‌کنند.

افزایش روحیه وقف و نذر

وقف یکی از پدیده‌های مهم تاریخی برای امت اسلامی است و از دستاوردهای بزرگ تمدن اسلامی به شمار می‌رود که بیانگر عمق اندیشه و فرهنگ و آیین حرکت جوامع اسلامی است و وحدت معنوی مسلمانان و تلاش آنان را برای بهبود جامعه در این پدیده می‌توان دید

1. Simmel

(سجادی جزی، ۱۳۹۴: ۱۱۲). در جریان زیارت، موقوفات و نذورات بسیاری خرج می‌شود و یکی از منابع مالی اماکن مقدس همین موقوفات و نذورات است. خانواده‌های میزبان با مشارکت در این امر و خانواده‌های زائر با چشیدن برکات و شیرینی‌های آن این روحیه را در خود تقویت می‌کنند. تقویت روحیه وقف و نذر در خانواده‌ها با استفاده از تجربه زیسته چندروزه برکات بسیار فراوانی در پیش‌برد مسائل اقتصادی کشور دارد و کمک زیادی به کاهش مالکیت دولت در اقتصاد می‌کند.

شکل ۲. تأثیر زیارت در کارکردهای اقتصادی خانواده

۲.۲. بُعد فرهنگی

در زمینه کارکرد زیارت در اصلاح بُعد فرهنگی خانواده می‌توان به موارد ذیل اشاره داشت (شکل ۳):

نورانی شدن خانواده

زیارت زائران را، با متصل کردن به منبع نور، نورانی می‌کند. زائران از همان زمانی که از درب خانه خود به قصد پیاده روی زیارت اربعین خارج می‌شوند، برطبق روایات، تمامی گناهانشان بخشیده می‌شود و با هر قدمی که در پیاده روی برمی‌دارند حجابی از حجب ظلمانی و نورانی مانع لقاءالله از آن‌ها برداشته می‌شود. هدف در این مسیر اتصال به حقیقت انسان کامل است و این اتصال از همان ابتدای مسیر شروع می‌شود تا به جایی می‌رسد که فرد ظرف ظهور

اسماء‌الهی و خانواده مظهر آیه «فِي مِیُوتٍ أَدْرَأَ اللَّهُ أَنْ تُزْفَعَ وَ يُذْكَرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَن ذِكْرِ اللَّهِ» (نور: ۳۸، ۳۶) می‌شود.

عمق بخشی به جایگاه پدر و مادر در خانواده

از آنجاکه حضرت رسول فرموده‌اند «أنا و علی أبوا هذه الأمة؛ من و علی پدران این امت هستیم» (ابن شهر آشوب مازندرانی، ۱۳۷۹ ق: ۱۰۵) و همچنین در زیارت‌نامه حضرت زهرا (س) ایشان را ام المؤمنین خطاب می‌کنیم («السَّلَامُ عَلَیْکَ يَا أُمَّ الْحَسَنِ وَ الْحُسَيْنِ سَيِّدَتِی شَبَابِ أَهْلِ الْجَنَّةِ السَّلَامُ عَلَیْکَ يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِیْنَ» (بن طاوس، ۱۳۶۷: ۶۲۴))، شیعیان در مسیر پیاده‌روی بارها پدر و مادر واقعی خود را صدا می‌زنند و با آن‌ها مناجات می‌کنند و به آن‌ها متوسل می‌شوند؛ هدف خود را اتصال به حقیقت پدر و مادر حقیقی خود از طریق اطاعت هر چه بیشتر از آن‌ها قرار می‌دهند و با اشک و محبت موانع رسیدن به محبوب را برطرف می‌کنند. این اشک و محبت پس از زیارت اربعین در قالب روضه‌های خانوادگی تداوم می‌یابد. این امر سبب معنابخشی به جایگاه پدر و مادر در خانواده و افزایش احترام و اطاعت از آنان می‌شود. در واقع، زیارت هم پدر و مادر حقیقی را معرفی می‌کند و هم احترام به پدر و مادر در خانواده را افزایش می‌دهد.

افزایش محبت بین اعضای خانواده

در قرآن کریم یکی از عوامل استوارکننده خانواده محبت و مودت است. در فرهنگ زیارت، میان خانواده‌ها با زبان و فرهنگ‌های ناهمسان تحت پرچمی واحد به نام امام محبت ایجاد می‌شود. این محبت به مراتب بین اعضای خانواده‌ها نیز شکل می‌گیرد. در این الگو، فرزندان و والدین با یکدیگر با کمال احترام و مهربانی رفتار می‌کنند و ایفای نقش خانوادگی تمامی اعضا در بالاترین کیفیت قرار می‌گیرد؛ چراکه همه رنگ الهی می‌گیرند و محبت به ولی الهی به محبت به اعضای خانواده منتقل می‌شود.

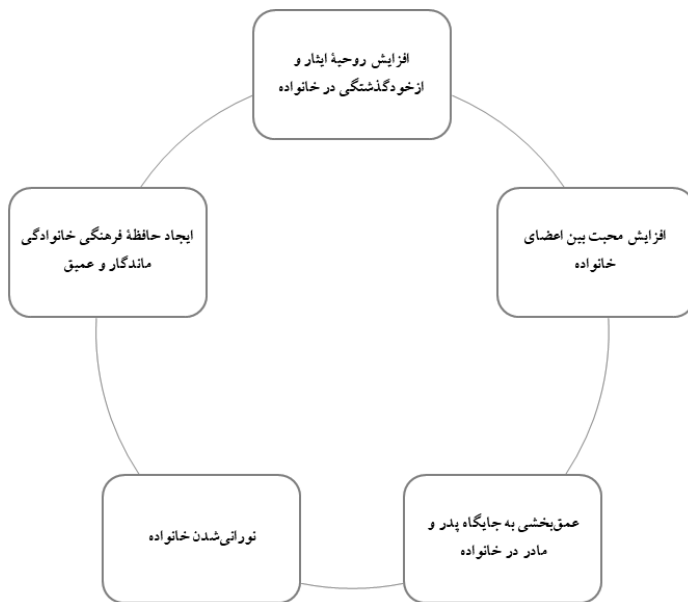
ایجاد حافظه فرهنگی خانوادگی ماندگار و عمیق

حافظه فرهنگی را باید وجهی مهم از سنت هر جامعه دانست؛ سنتی که هیچ‌گاه نباید علیه آن جنگید. این سنت، حتی اگر دردناک باشد، به غنای جامعه می‌افزاید. فرهنگ بدون حافظه و فلسفه بدون حافظه هیچ معنایی ندارد. بدون تجربه به خاطر سپاری زیستن ناممکن است (ذکائی، ۱۳۹۰: ۷۴). یکی از کارکردهای مهم خانواده در طول تاریخ ایجاد حافظه فرهنگی برای افراد از طریق حضور در مناسک خانوادگی و اجتماعی جهت انتقال باورها، ارزش‌ها و هنجارها

به آن‌ها بوده است. زیارت یکی از عمیق‌ترین مناسک دینی است که وقتی با حضور خانوادگی میزبان و زائر همراه می‌شود، سبب ایجاد حافظه فرهنگی خانوادگی ماندگاری برای افراد می‌شود.

افزایش روحیه ایثار و از خودگذشتگی در خانواده

از دیگر کارکردهای زیبای اربعین، که می‌توان جهانی انسانی را بر مدار آن ساخت، بروز بالاترین شکل ایثار و از خودگذشتگی در عصاره استکبارهای فردی و اجتماعی دنیای امروز است. اینکه در وصف مؤمنان از انصار در قرآن آمده است: «وَيُؤْتِرُونَ عَلٰی اَنْفُسِهِمْ وَلَوْ كَانَ بِهِمْ خَصَاصَةٌ (حشر: ۹): دیگران را بر خود مقدم می‌دارند هر چند خود فقیر و نیازمند باشند»؛ یا در جای دیگر ایثار مالی اهل بیت (ع) را این‌گونه می‌ستاید: «وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلٰی حُبِّهِ مَسْكِينًا وَ يَتِيْمًا وَ اَسِيْرًا (انسان: ۸): غذای خویش را در حالی که او را دوست دارند به مسکین و یتیم و اسیر می‌خورانند»، در اربعین این فرهنگ در سطح عالی و به صورت گسترده به دست خانواده میزبان محقق می‌شود. این ایثار و از خودگذشتگی هر چند به نیت نوکری اباعبدالله الحسین (ع) صورت می‌پذیرد؛ اما، به نوعی ظهور این زمانی ایثار سیدالشهدا و خانواده ایشان را جهت زنده نگه داشتن اسلام و مسلمین تداعی می‌کند. این حجم ایثار خانواده‌های میزبان قطعاً خانواده‌های زائر را نیز تحت تأثیر قرار می‌دهد و آن‌ها را نیز علاقه‌مند به این روحیه حسینی می‌گرداند.

شکل ۳. تأثیر زیارت در کارکردهای فرهنگی خانواده

۳.۲. بُعد اجتماعی

در زمینه کارکرد زیارت در اصلاح بُعد اجتماعی خانواده می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد (شکل ۴):

نفی دوگانۀ جامعه یا خانواده

در دوران مدرن، جامعه در برابر خانواده اصالت یافت. در جامعه نیز اقتصاد اصالت پیدا کرد. لذا، خانواده به کارخانه‌ای برای تولید نیروی انسانی اقتصادی جامعه تبدیل شد. اما، در نظام فکری اسلام، خانواده و جامعه هر دو اصالت دارند و نباید به بهانه رشد یکی جلو رشد و کارکردهای صحیح دیگری را گرفت. در جریان زیارت، هرچند اجتماعی که شکل می‌گیرد و خانواده‌هایی که حضور دارند تعینات مستقلی دارند، اما خانواده و جامعه هر دو یک رنگ و یک هویت دارند؛ چراکه در زیارت روابط و ساختارهای اجتماعی بر اساس کارکردی که برای رسیدن به معصومین (ع) دارند معنا پیدا می‌کنند و همه رنگ اهل بیت (ع) به خود می‌گیرند.

هویت بخشی به خانواده

در دوران مدرن، خانواده به معنای اصیل آن رو به نابودی می‌رود و معنای جدیدی پیدا می‌کند؛ چراکه کارکردهای خانوادۀ اصیل نه تنها کمکی به توسعه اقتصادی در نظام سرمایه‌داری نمی‌کند، بلکه مانع آن نیز محسوب می‌شود. در نظام فکری اسلام خانواده اصالت دارد و هویت و معنای حقیقی دارد. در نگاه قرآنی، خانواده مدرسه عشق، محبت و آرامش است. خانوادۀ مطلوب قرآنی خانوادۀ ای است که هویت آن ذکر الهی باشد و اشتغالات اقتصادی مانع ذکر الهی نشود. قرآن می‌فرماید: «فِي بُيُوتٍ أُذِنَ اللَّهُ أَنْ تَرْفَعَ وَ يُذَكَّرَ فِيهَا اسْمُهُ يُسَبِّحُ لَهُ فِيهَا بِالْغُدُوِّ وَالْآصَالِ رِجَالٌ لَا تُلْهِيهِمْ تِجَارَةٌ وَ لَا بَيْعٌ عَنْ ذِكْرِ اللَّهِ» (نور: ۳۶-۳۸). در جریان زیارت، خانواده کاملاً معنایی را که مد نظر قرآن است به خود می‌گیرد. خانواده‌ها در زیارت با محوریت حب اولیاء الهی سرشار از محبت و عشق می‌شوند. خانواده‌های زائر با حرکت به سمت بارگاه ملکوتی و خانواده‌های میزبان با خدمت به زوار هویتی را که در این مسیر آسمانی پیدا کرده‌اند. که همان هویت واقعی خانواده در نظام فکری اسلام است. ظهور می‌دهند. از طرفی، خانواده یک نظام است و هر کنش و واکنشی در آن به منزله الگویی برای فرزندان است. فرزندان در ارتباط‌های آینده و کنش‌های خود از آموزه‌هایشان در خانواده بهره می‌برند (زارعان، ۱۳۹۲: ۱۹۲). یکی از جدی‌ترین انتقادات به جوامع شهری مدرن بی‌هویت کردن افراد و نابودی پایگاه‌های هویتی سنتی است. افراد در جوامع سنتی، با تکیه بر هویت خانوادگی خود، شأنیت اجتماعی می‌یافتند و وارد بازار کار می‌شدند. اما، در جوامع

شهری مدرن، با تخصصی شدن و واگذاری کارکردهای آموزشی خانواده به نهادهای مدرن، حس تعلق و وابستگی افراد به نهاد خانواده از بین می‌رود. پیاده‌روی زیارت اربعین تجربه یک زیست خانوادگی سرشار از شور، عقلانیت، عشق و محبت است و از طریق عمق بخشی به معنای خانواده سبب افزایش حس تعلق به خانواده در افراد می‌شود.

افزایش سرمایه اجتماعی خانوادگی

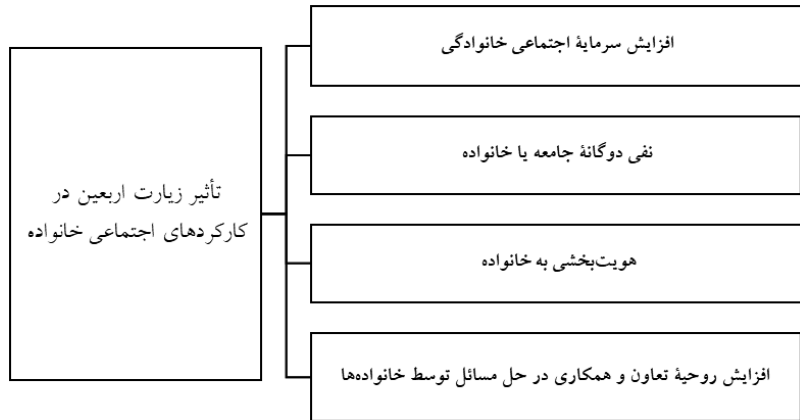
سرمایه اجتماعی شامل مؤسسات، سازمان‌های مدنی مردم‌نهاد یا غیردولتی، و روابط بین افراد و همکاری آن‌ها با یکدیگر است و نه تنها بخش کارآمد عمومی را در کشور به وجود می‌آورد و در توسعه اقتصادی، سیاسی و اجتماعی نقش مهمی را بازی می‌کند؛ بلکه به ارتقای سطح اجتماعی و روانی اعضای خود نیز کمک می‌کند. سرمایه اجتماعی مجموعه‌ای از منابع و ذخایر ارزشمندی است که به صورت ذاتی و نهفته در روابط اجتماعی گروه‌های نخستین، ثانوی و سازمان اجتماعی (نهادهای رسمی و غیررسمی) وجود دارند (حمیدی‌زاده، ظفری و بابایی گواری، ۱۳۹۸: ۱۵۰)؛ تشکیلاتی که اعضای آن با امید گرد یکدیگر جمع می‌شوند و برای عملکرد بهتر هم به خود و هم به حکومت‌ها کمک می‌کنند. میزان مشارکت مردم در امور اجتماعی جزء سرمایه‌های اجتماعی هر جامعه محسوب می‌شود.

فرهنگ حسینی حاکم در پیاده‌روی زیارت اربعین. با افزایش اعتماد افراد به یکدیگر، تعاملات و تبادلات انسانی، همکاری و دوستی بین انسان‌ها، مشارکت‌های اجتماعی و همکاری افراد در جهت حل مشکلات اجتماعی، احساس مسئولیت اجتماعی، و احساس تعلق و امید نسبت به اجتماعی که با محوریت حب‌الحسین (ع) خلق شده و آن‌ها عضوی از آن هستند. سبب افزایش سرمایه اجتماعی خانواده‌ها می‌شود.

افزایش روحیه تعاون و همکاری در حل مسائل توسط خانواده‌ها

با توجه به برشمردن تقوا به عنوان یکی از اصلی‌ترین برکات زیارت در روایات و همچنین با اشاره به آموزه قرآنی «تعاونوا علی البرّ و التّقوی»، نتیجه این می‌شود که افزایش تعاون و همکاری باید یکی از ثمره‌های امر زیارت در جامعه باشد. در مسیر پیاده‌روی زیارت اربعین این تعاون به خوبی نمایان است. اگر مشکلی برای خانواده‌ای پیش بیاید، تمام خانواده‌ها با زبان‌ها، نژادها و قومیت‌های گوناگون غیریت‌ها را کنار می‌گذارند و برای حل مشکل آن‌ها بسیج می‌شوند. مسائل و مشکلات در این مسیر با محوریت خانواده‌ها بر اساس احساس هویت واحدی که شکل می‌گیرد حل و فصل می‌شوند. این امر هم

بین خانواده‌های میزبان، هم بین خانواده‌های زائر، و از همه بیشتر بین خانواده‌های میزبان با زائر مشاهده می‌شود.

شکل ۴. تأثیر زیارت اربعین در کارکردهای اجتماعی خانواده

۴.۲. بُعد سیاسی

در زمینه کارکرد زیارت در اصلاح بُعد سیاسی خانواده می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد (شکل ۵):

فهم رابطه خانواده و امت اسلامی

در نظام فکری اسلام، اگرچه خانواده در برابر امت اسلامی موجودیتی مستقل محسوب می‌شود، اما کارکردهایی کاملاً در راستای اهداف امت اسلامی را پیاده می‌کند. این همسویی می‌تواند تا جایی پیش رود که خانواده‌ها در کنار یکدیگر کاملاً با امت اسلامی یکی شوند؛ امری که در پیاده‌روی زیارت اربعین مشاهده می‌شود. در واقع، در زیارت اربعین بالاترین و والاترین رابطه نهاد خانواده با اجتماع امت اسلامی محقق می‌شود.

فهم نقش زنان و مادران در ارتقای آگاهی سیاسی جامعه

حضرت زینب (س) نقش زن مسلمان در ارتقای آگاهی سیاسی جامعه را به خوبی به تصویر کشید. «زینب کبری یک نمونه برجسته تاریخ است که عظمت حضور یک زن را در یکی از مهم‌ترین مسائل تاریخ نشان می‌دهد. اینکه گفته می‌شود در عاشورا، در حادثه کربلا، خون بر شمشیر پیروز شد - که واقعاً پیروز شد - عامل این پیروزی، حضرت زینب

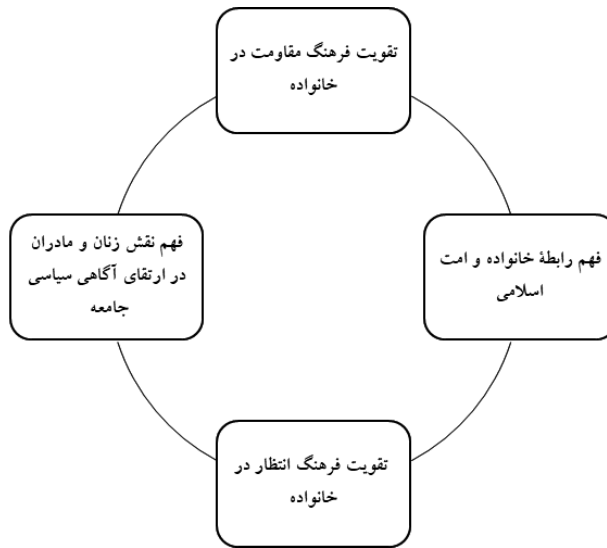
بود؛ و الا خون در کربلا تمام شد. حادثه نظامی با شکست ظاهری نیروهای حق در عرصه عاشورا به پایان رسید؛ اما، آن چیزی که موجب شد این شکست نظامی ظاهری تبدیل به یک پیروزی قطعی دائمی شود عبارت بود از منش زینب کبری؛ نقشی که حضرت زینب بر عهده گرفت؛ این خیلی چیز مهمی است. این حادثه نشان داد که زن در حاشیه تاریخ نیست؛ زن در متن حوادث مهم تاریخی قرار دارد. قرآن هم در موارد متعددی به این نکته ناطق است؛ لیکن، این مربوط به تاریخ نزدیک است، مربوط به امم گذشته نیست؛ یک حادثه زنده و ملموس است که انسان زینب کبری را مشاهده می‌کند که با یک عظمت خیره‌کننده و درخشنده‌ای در عرصه ظاهر می‌شود، کاری می‌کند که دشمنی که به حسب ظاهر در کارزار نظامی پیروز شده است و مخالفین خود را قلع و قمع کرده است و بر تخت پیروزی تکیه زده است، در مقرر قدرت خود، در کاخ ریاست خود، تحقیر و ذلیل شود؛ داغ ننگ ابدی را به پیشانی او می‌زند و پیروزی او را تبدیل می‌کند به یک شکست؛ این کار زینب کبری است. زینب (س) نشان داد که می‌توان حجب و عفاف زنانه را تبدیل کرد به عزت مجاهدانه، به یک جهاد بزرگ (بیانات رهبری در دیدار جمعی از پرستاران نمونه کشور، ۱۳۸۹/۰۲/۰۱). زنان با حضور در پیاده‌روی زیارت اربعین این نقش آفرینی را زنده نگه می‌دارند و در خود نهادینه می‌کنند.

تقویت فرهنگ مبارزه در خانواده

فرهنگ عاشورا فرهنگ مبارزه در برابر ظلم و ستمگری است. خانواده کانون اصلی پرورش انسان برای جامعه است. اگر فرهنگ حاکم بر خانواده فرهنگ مبارزه با ظلم باشد، انسان‌هایی که در آن پرورش می‌یابند در برابر ناعدالتی‌های داخلی و سلطه‌گری‌های خارجی خواهند ایستاد. در پیاده‌روی زیارت اربعین، خانواده‌ها با تحمل سختی در راه رسیدن به ولی الهی فرهنگ مبارزه در جبهه حق را تجربه و نهادینه می‌کنند.

تقویت فرهنگ انتظار

فرهنگ انتظار فرهنگ عاشورایی است؛ چراکه شروع حرکت مهدوی با انتقام از ستمگران حادثه عاشورا خواهد بود. یکی از انگیزه‌های اساسی انتظار در بین شیعیان انتقام از دشمنان اهل بیت (ع) خصوصاً دشمنان اباعبدالله الحسین (ع) است. خانواده‌های زائر و میزبان با حضور خود در زیارت اربعین آمادگی خود را برای استقامت در این راه به نمایش می‌گذارند.

شکل ۵. تأثیر زیارت اربعین در کارکردهای سیاسی خانواده

بحث و نتیجه‌گیری

زیارت و خانواده دو پدیده اجتماعی محسوب می‌شوند که در سطوح مختلف و با کارکردهای متفاوتی شکل می‌گیرند. اما، به نظر می‌رسد ارکان و مؤلفه‌های تشکیل دهنده مشترکی بین آن‌ها وجود داشته باشد. عقلانیت، وجود نظام‌های اجتماعی (فرهنگی، اجتماعی، سیاسی، اقتصادی)، هویت، عینیت و کارآمدی، پویایی و حرکت، و هماهنگی و یک‌سویی عناصر از ارکان و مؤلفه‌های مشترک این دو پدیده اجتماعی محسوب می‌شوند. با تأمل در این دو پدیده اجتماعی درمی‌یابیم که بین آن‌ها روابطی نیز می‌توان ترسیم کرد. خانواده و زیارت از عناصر مهم خلق تجربه‌های معنایی برای افراد محسوب می‌شوند. از طرفی، خانواده و زیارت متقابلاً باعث هم‌افزایی کارکردی خود در بُعد خلق و اشاعه معنای می‌شوند؛ یعنی، هم زیارت با سازوکارهای مختلف کارکرد معناسازی خانواده را تقویت می‌کند و هم خانواده در تقویت کارکرد اشاعه معنای پدیده زیارت نقش آفرینی می‌کند.

با نگاه به ابعاد عظیم نهاد زیارت در فرهنگ شیعی، خصوصاً پدیده زیارت اربعین که در سال‌های اخیر عمده‌تاً به صورت خانوادگی انجام می‌شود، مشخص می‌شود که زیارت با خلق و اشاعه معنای برای کانون گرم خانواده اثرگذاری عمیقی در نهاد خانواده در ابعاد مختلف ایجاد می‌کند. تجربه زیست خانوادگی در جریان زیارت بر تحکیم نهاد خانواده در ابعاد اقتصادی، سیاسی، اجتماعی و فرهنگی دلالت می‌کند و بر عقلانیت، پویایی، هماهنگی و کارآمدی این نهاد مقدس می‌افزاید و از همه مهم‌تر، با نورانی‌تر کردن خانواده‌ها و اتصال هرچه بیشتر این نهاد نورانی به شجره طیبه ولایت، زمینه ظهور انسان کامل در عالم ارضی را فراهم می‌کند.

منابع و مأخذ

- ابن شهر آشوب مازندرانی (۱۳۷۹ ق). مناقب آل ابی طالب (ع)، ج ۳. قم: مؤسسه انتشارات علامه.
- ابن قولویه، جعفر بن محمد (۳۶۷ ق). کامل الزیارات. نجف: دارالمرتضویه.
- اخوان کاظمی، بهرام (۱۳۸۸). «نظریه‌های همگرایی و آموزه مهدویت»، فصلنامه مشرق، شماره ۶: ۴۶-۷۶.
- بابایی، حبیب‌الله (۱۳۹۶). «درآمدی بر شاخص‌های تمدنی در اربعین». مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی لقاءالحسین، جلد ۴. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).
- بستان، حسین (۱۳۸۸). «کارکردهای خانواده از منظر اسلام و فمینیسم». فصلنامه حوزه و دانشگاه، شماره ۳۵: ۵۳۳.
- بلالی، اسماعیل (۱۳۸۴). «رابطه مذهب و خانواده در غرب»، فصلنامه مطالعات راهبردی زنان، شماره ۲۷: ۲۵۷، ۲۶۸.
- پورمند، حسنعلی و حسن فلاح (۱۳۹۲). «پدیدارشناسی مکان (بازخوانی هویت مکانی بافت تاریخ)». فصلنامه اطلاع‌رسانی و کتابداری، کتاب هنر، شماره ۱۸۱: ۱۶، ۲۱.
- حمیدی‌زاده، علی و هادی زفری و سلمان بابایی گواری (۱۳۹۸). «سرمایه اجتماعی از منظر قرآن، مؤلفه‌ها، عوامل، راهبردها». فصلنامه مدیریت سرمایه اجتماعی، شماره ۲: ۱۴۹، ۱۶۸.
- ذکائی، محمدسعید (۱۳۹۰). «مطالعات فرهنگی و مطالعات حافظه». فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، شماره ۳: ۷۲، ۹۶.
- ریتز، جورج (۱۳۸۲). نظریه جامعه‌شناسی در دوران معاصر. ترجمه محسن ثلاثی. تهران: علمی و فرهنگی.
- زارعان، منصوره (۱۳۹۲). «موفقیت خانواده و تأثیر خانواده جهت‌یاب در آن». مطالعات راهبردی زنان، شماره ۵۹: ۱۹۱، ۲۲۸.
- زیمل، گئورگ (۱۳۸۴). «جامعه‌شناسی خانواده». ترجمه فرهاد گوشبر و حشمت السادات معینی‌فر. فصلنامه پژوهش زنان، شماره ۳: ۱۹۵، ۲۰۸.
- ساسانی، لیدا و سید علی ناجی و حیدرعلی عابدی (۱۳۹۲). «توسل، نیازی تجربه‌شده در بیماران مبتلا به ایدز (یک مطالعه پدیدارشناسی)». فصلنامه طب و تزکیه، شماره ۱: ۳۳، ۴۰.
- سجادی جزی، سید مجتبی (۱۳۹۴). «جنبه‌های مختلف اقتصادی موقوفات و چگونگی ارتقای آن‌ها». فصلنامه وقف میراث جاویدان، شماره ۹۰: ۶۲-۴۱.
- بن طاوس، سید علی بن موسی (۱۳۶۷). إقبال الأعمال. تهران: دارالکتب الإسلامیه.
- شراهی، اسماعیل و محمد مهدی ذوالفقارزاده (۱۳۹۸). «واکاوی ادراک زائران از رفتار خادمان در اربعین: روایتی مردم‌شناختی از پدیده عظیم پیاده‌روی اربعین». فصلنامه دین و ارتباطات،

واکاوی اثرهای مناسک دینی در زیست خانوادگی؛ مورد مطالعه آیین پیاده‌روی زیارت اربعین حسینی

شماره ۵۵: ۱۱۵۱۴۸.

طاهرزاده، اصغر (۱۳۸۷). زن آن‌گونه که باید باشد. اصفهان: انتشارات لب المیزان.

فاضل‌نیا، غریب (۱۳۹۳). «سنجش و مقایسه تطبیقی شاخص‌های کیفیت زندگی در خانواده‌های گسترده و هسته‌ای؛ مطالعه موردی: مناطق روستایی بخش پشتاب زابل». پژوهش‌های روستایی، شماره ۴: ۸۷۴-۸۴۹.

فراستخواه، مقصود (۱۳۹۷). روش تحقیق کیفی در علوم اجتماعی با تأکید بر نظریه بر پایه گراندد تئوری. تهران: نشر آگاه.

کشاوری حداد، غلامرضا و پویان خشابی (۱۳۹۱). «تخمین عوامل تعیین اصابت و ساعات اضافه‌کاری در نیروی کار شهری ایران». فصلنامه تحقیقات اقتصادی ایران، شماره ۹۸: ۹۸-۱۷۱۲۰۷.

مجموعه مقالات اربعین حسینی (۱۳۹۴). قم: انتشارات بین‌المللی المصطفی.

مجموعه مقالات دومین همایش بین‌المللی لقاءالحسین (۱۳۹۶). جلد ۴. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

مجموعه مقالات و یادداشت‌های دومین همایش بین‌المللی لقاءالحسین (۱۳۹۵). قم: انتشارات کتاب جمکران.

محمدی، جمال و صادق صالحی و زینب نیکوفال (۱۳۹۶). «پدیدارشناسی تجربه گردشگران اماکن مذهبی (مورد مطالعه: اماکن زیارتی شهرستان هرسین)». برنامه‌ریزی و توسعه گردشگری، شماره ۲۰: ۳۴۵۵.

محمدی سیرت، حسین (۱۳۹۵). «اربعین منسک اجتماعی در قواره‌ای تمدنی: ظرفیت‌ها و زیرسیستم‌های تمدنی». مسجد و مهدویت، شماره ۲: ۵۲۶.

مینتز، استیوان و کلگ سوزان (۱۳۸۶). «جایگاه خانواده در غرب». ترجمه مرتضی مداحی. ماهنامه معرفت، شماره ۱۱۶: ۶۷-۷۵.

یوسفی، علی و غلامرضا صدیق اورعی و علیرضا کهنسال و فهیمه مکرری زاده (۱۳۹۱). «پدیدارشناسی تجربی زیارت امام رضا (ع)». فصلنامه مطالعات اجتماعی ایران، شماره‌های ۳ و ۴: ۱۹۸-۱۸۰.

